

IGNAZ MATTHEY

'Genacht geliefden! voor eeuwig genacht!'

Lucas Kier van Ootmarsum en het

einde der tijden

2

mensles quadraginta
difficile videtur in vitam
huanis immo hie i m
tab; ame tu dandio z oe
getes hie habitare et ad
cultura sua genus hui
mi preter peccos terna
possit perducere

Et dicit et ipse i oem tabu
pba z lingua z gete et euraue
eamonnes qua habitant terren
quorum oia n e scripta i libro
qui oculus e ab origine mudi sic
halet aures audiat qua i capite
dixerit i capitate vadit Qui i g
dio occidit oportet e i gladio occ
hie p aeterna z fides sanctoru

Et dicit et ipse i oem tabu
pba z lingua z gete et euraue
eamonnes qua habitant terren
quorum oia n e scripta i libro
qui oculus e ab origine mudi sic
halet aures audiat qua i capite
dixerit i capitate vadit Qui i g
dio occidit oportet e i gladio occ
hie p aeterna z fides sanctoru

Op 17 augustus 1835 schoot Lucas Kier van Ootmarsum de tante van zijn vrouw dood. Hij deed dat om haar uit te verlossen uit de hel waarin de aarde het jaar tevoren bij het Laatste Oordeel was veranderd. Hoewel de moordenaar alom bekend stond als een godsdienstwaanzinnige veroordeelde het Hof van Assisen te Amsterdam hem tot de strop. Omdat de executie van een geesteszieke al te aanstootgevend zou zijn kreeg hij gratie. Voor zijn familieleden was het leed daarmee niet geleden. Tot hun grote verdriet werd op kermissen en jaarmarkten een lied op de moord gezongen.

Er bestaat geen afbeelding van hem maar het is wel bekend hoe hij eruitzag. Het doodvonnis begint met het signalement van de moordenaar: lengte 1 el, 7 palm en 4 duim (=174 cm), ovaal gezicht, ronde kin, blauwe ogen, bruin haar, grijs-achtige baard, gezonde gelaatskleur.¹ Aan de rechtbank gaf hij een verkeerde leeftijd op (tweeënveertig). Ten tijde van de moord was hij drieënveertig, tijdens het proces – tweeënhalve maand later – vierenveertig.

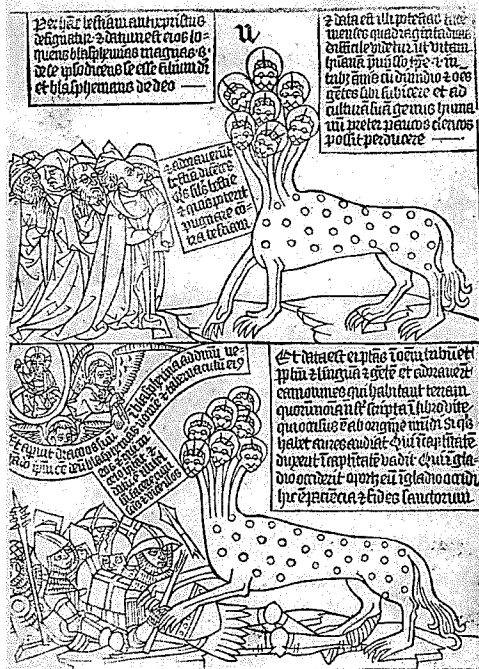
Lucas Kier (roepnaam Kier) van Ootmarsum werd op 14 oktober 1790 gedoopt in de hervormde St. Joriskerk te Amersfoort als zoon van Albert van Ootmarsum en Geertruida van Houten. De Van Ootmarsums woonden toen sinds twee generaties in Amersfoort. In 1759 trouwde Alberts vader, Lucas Kier(s) van Ootmarsum uit Wanneperveen (Overijssel), met Christina Bos. Het paar vestigde zich in Amersfoort, de woonplaats van de bruid. Hun eerste zoon noemden zij Kier, een etymologisch onduidelijke voor-naam – wellicht afgeleid van Quirinus – die voorkomt in de provincies Friesland, Gronin-

gen en Drenthe.² Kleinzoon Lucas Kier zou later vier van zijn kinderen Kier als tweede voornaam geven.

Grootvader Lucas Kier voer als beurtschipper op Rotterdam. Ook zijn zoon Kier en kleinzoon Jacobus – de broer van de moordenaar – waren beurtschippers, respectievelijk op Amsterdam en Rotterdam. Vader Albert verkocht sterke drank en tabakspijpen. Op 31 augustus 1814 ging hij een compagnonschap aan met Lucas Kier, de oudste van zijn twee zonen. De twee verklaarden zich te hebben geassocieerd onder de firma naam L.K. van Ootmarsum & Comp. Alberts inbreng vertegenwoordigde een waarde van vijfduizend gulden, waarvan 3800 gulden voor de handelsvoorraad en gereedschappen. De uitstaande vorderingen van 3600 gulden werden wegens dubieuze debiteuren afgewaardeerd tot 1200 gulden. Albert liet de dagelijkse leiding van de firma geheel over aan Lucas Kier, die alleen zijn arbeid inbracht. De stille en de werkende vennoot kwamen overeen de nettowinst gelijkelijk te zullen delen.³

1 Noord-Hollands Archief, Hof van Assisen inv. nr. 66, arrest Van Ootmarsum 31-10-1835. 2 Nederlandse Voornamen Databank (www.meertens.knaw.nl). 3 Archief

Eemland, Notariële archieven inv. nr. AT057a002/135, akte van compagnonschap 31-8-1814.

Het Beest met Zeven Koppen uit de Openbaring van Johannes. Houtsnede uit de Hollandse apocalyps, Haarlem, tweede kwart vijftiende eeuw.

Op 31 januari 1810 trouwde Lucas Kier met Cornelia Henrietta van Leeuwen uit Naarden, uit welk huwelijk in de jaren 1810-1832 twaalf kinderen werden geboren.⁴ Zij was een nicht van de weduwe Christina van Sandbrink-van Leeuwen, de vrouw die Lucas Kier later zou vermoorden. Tante heeft lange tijd 'met goed succes' een tapperij uitgebaat. In de kadastrale legger van 1832 staat zij nog vermeld als kasteleinsse. Volgens het testament dat zij het jaar daarop maakte was ze toen zonder beroep.⁵

⁴ Archief Eemland, klapper huwelijken gerecht Amersfoort; digitale stamboom Amersfoort (www.archief-eemland.nl) ⁵ Digitale kadastrale atlas Amersfoort (www.archief-eemland.nl); Archief Eemland, Notariële

De weduwe zat er warmpjes bij. Bij haar dood bezat zij acht huizen in Amersfoort, roerende goederen ter waarde van 2000 gulden, 290 gulden aan contant geld, een staatsobligatie van 200 gulden en tien onderhandse schuldbekentnissen ter waarde van ruim 9000 gulden. Van Ootmarsum was verreweg haar belangrijkste debiteur. In de jaren 1819-1824 wist hij vijf keer een grote lening bij tante los te peuteren: achtereenvolgens van 1000 gulden (juli 1819), 600 gulden (maart 1820), 2000 gulden (juni 1820), 1900 gulden (juli 1821) en 440 gulden (maart 1824).⁶ Voor een tijd waarin arbeiders vijftig cent à anderhalve gulden per dag verdienden waren dat enorme bedragen.

Tabak

Na verloop van tijd is Van Ootmarsum naast zijn nering in sterke drank en tabakspijpen ook tabak gaan verbouwen. Die onderneming moet de bodemloze put zijn geweest waarin het van tante geleende geld verdween. De omgeving van Amersfoort had in de 17^e en 18^e eeuw een floreerende tabaksteelt gekend. Ook in de tijd van het Continentaal Stelsel hadden de tabaksplanters goede zaken gedaan. Na 1813 zette echter een dalende trend in en omstreeks 1870 was het met de bedrijfstak gedaan. Dat kwam onder meer door de concurrentie van buitenlandse tabak, eerst de Amerikaanse (Kentucky, Virginia) en vanaf omstreeks 1850 ook de Javaanse. Een andere reden was het in onbruik raken van het tabak snuiven en de opmars van de sigaar. In tegenstelling tot de Betuwse tabak leende die uit de regio Amersfoort zich niet goed voor de fabricage van sigaren. De neergang van de Amersfoortse

archieven inv. nr. AT057a025/156, testament van 7-8-1833. ⁶ Archief Eemland, Notariële archieven inv. nr. AT057a029/159, boedeinventaris opgemaakt op 12, 16, 17 en 19-10-1835.

Tabaksplanterijen aan de hoge Weg by't Lazarushuis buiten Amersfoort. 1759.

Tabaksschuur en -veld aan de Hogeweg in Amersfoort. In de schuur hangen bladeren te drogen. Ook is te zien hoe de oogst in manden wordt gepakt en op een wagen geladen. Gravure van Paulus van Liender, 1759. Collectie Museum Flehite.

tabaksteelt werd af en toe onderbroken door tijdelijke oplevingen, maar in de tijd dat Van Ootmarsum zich ermee bezighield ging het hard bergafwaarts. In de jaren 1822-1828 halveerde de oppervlakte van het met tabak beplante areaal in de gemeente Amersfoort.⁷

De schuur waar Van Ootmarsum zijn tabak liet drogen stond naast boerderij De Zuidwind in de buurtschap Hamersveld (gemeente Leusden). Vlak langs deze nog steeds bestaande boerderij (Hamersveldseweg 146) loopt de Tabaksteeg. In 1708 kwam De Zuidwind in bezit van de Duitser

Helmich Warneke, die een fortuin verdiende in de tabaksteelt.⁸ Van Ootmarsum daarentegen ging eraan ten onder. In mei 1826 was de nood zo hoog dat hij bij tante een partij tabak ter waarde van bijna vierduizend gulden beleende. Het ging om drie 'gewassen' (oogsten) inlandse tabak beste kwaliteit van de jaren 1823, 1824 en 1825 en een gewas uitschot van 1825 thans liggende op drie stapels in de schuur op de Zuidwind'.⁹

Dit paardenmiddel mocht niet baten. Vier maanden later zag de onfortuinlijke planter zich gedwongen zijn activiteiten te beëindigen. Op 21 september verkocht hij aan de koopman Bartholomeus Poort 'een partij tabak in bladen bestaande in acht duizend Nederlandsche ponden aard-

7 J.J. Herks, *De geschiedenis van de Amersfoortse tabak*. 's-Gravenhage, 1967, p. 216-232. 8 www.tabaksteeg.nl/cms/naamgeving-3019.html 9 Archief Eemland,

Notariële archieven inv. nr. AT057aO29/159, boedelinventaris van oktober 1835.

en zandgoed, uitschot en best van het gewas van deze jare achttienhonderd zesentwintig, een bruin bles paard, een bruin paard beiden gladtands, een boerenwagen geolyd met hoepels en huif, een veldkar geolyd met dito, een stortkar, een rolwagen en een ploeg, een wagen en chais-tuig met eenige zeelen en kussens, tien vim rog, twee en twintig vim haver, een partijtje hooi, een partij dakpannen, een partij tabaksluiken, een partij leggers, stapelhouten, planken, manden, matten, een losse deel, kruijwagens, plantebakken, een partij tabaksspijlen en eenige kleine voorwerpen'.¹⁰ Dat alles bracht 2200 gulden op: ongeveer een kwart van het bedrag dat tante van hem te vorderen had. Toen zij niet meer over de brug wilde komen stak hij zich bij anderen verder in de schulden.

Van kwaad tot erger

Aanvankelijk had de weduwe nicht Cornelia en haar man tot erfgenamen benoemd. Uit vrees dat bij haar dood de hele erfenis naar Van Ootmarsums crediteuren zou gaan, veranderde zij in augustus 1833 haar testament. Aan Cornelia legateerde zij haar kleding, tafel- en bedlinnen, goud- en zilverwerk en juwelen. Cornelia en haar echtgenoot, of de langstlevende van hen beiden, werden bedacht met het levenslange vruchtgebruik van de nalatenschap maar de erfenis zelf zou naar hun kinderen gaan. De weduwe wees twee executeurs-testamentair aan. Zij moesten het onroerend goed verkopen, de opbrengst daarvan beleggen in effecten of hypotheeken en de jaarlijkse baten van die beleggingen uitkeren aan de vruchtgebruiker(s).¹¹

Toen Van Ootmarsum van de testament-

wijzing hoorde schijnt hij te hebben gezegd: 'Nu ben ik geheel verloren!'. Voortaan kon hij zijn crediteuren niet langer paaïen met het vooruitzicht dat hem en zijn vrouw een grote erfenis te wachten stond. Hij probeerde meer greep op tante te krijgen door haar voor te stellen bij hem in te trekken, maar daar had zij geen oren naar.¹²

Geplaagd door chronische geldnood ging Van Ootmarsum op zoek naar een vaste bron van inkomsten. In mei 1833 trad hij in overheidsdienst als schatter van de personele belasting te Amersfoort. In de loop van 1834 ging hij tegenover collega's teekenen van verstandsverbijstering en gedeeltelijke zinneloosheid' vertonen. Het kostte hem zijn aanstelling als belastingambtenaar.¹³

Naar eigen zeggen had Van Ootmarsum sinds maart 1834 'geen rust noch genoeg' meer gekend, maar al in 1832 waren er verschijnselen van krankzinnigheid aan het licht getreden. Vermoedelijk is zijn aanleg tot een psychiatrische aandoening toen geactiveerd doordat in dat jaar binnen drie dagen twee van zijn kinderen overleden: op 30 september de vierjarige Emond en op 2 oktober Gerard, een baby van vijf maanden.¹⁴ Hoogstwaarschijnlijk zijn beide kinderen slachtoffers geweest van de cholera-epidemie waardoor Nederland in de tweede helft van 1832 werd bezocht en die in Amersfoort eind september, begin oktober haar hoogtepunt bereikte. Op 11 oktober brachten B & W aan de gouverneur van Utrecht verslag uit over de tot dan toe getroffen bestrijdingsmaatregelen. Direct nadat de overlijdensverklaring was afgegeven gingen 'van stadswege bezoldigden' over tot het kisten, waarna ze de naden van de kist met pek dicht smeerden. Het huis werd van stadswege gereinigd door het

¹⁰ Archief Eemland, Notariële archieven inv. nr. AT055f011/965, transportakte van 21-9-1826. ¹¹ Archief Eemland, Notariële archieven inv. nr. AT057a025/156, testament van 7-8-1833. ¹² Noord-Hollands Archief, Hof van Assisen inv. nr. 543/2878,

dossier Van Ootmarsum (getuigeverklaring Dirk Klerk) ¹³ Nationaal Archief, Ministerie van Justitie 1813-1876 inv. nr. 950, 11-3-1836/49 (verklaringen van diverse belastingambtenaren uit Amersfoort). ¹⁴ Digitale starboom Amersfoort.

met zoutzuur te beroken en vervolgens met kalk gewit. Beddestro 'en andere liggingsstukken' van de overledene werden verbrand.¹⁵ Dat alles moet het overlijden van een dierbare extra gruwelijk hebben gemaakt en voor een labiele persoonlijkheid als Van Ootmarsum zal het nog traumatiserender zijn geweest.

Blijkens een getuigenverklaring van de huisarts van het gezin, Abraham van der Leeuw, brouwde Van Ootmarsum een drankje tegen de cholera.¹⁶ Hij verstrekke dat ook aan anderen, aanvankelijk gratis en later tegen betaling. Toen Van der Leeuw hem bezwoer daarmee op te houden kreeg hij als antwoord: 'Gij weet niets van de cholera.' Van Ootmarsum beschouwde het als zijn opdracht met het uitdelen van het drankje door te gaan 'omdat hem dit middel door onzen lieven Heer in een droom was geopenbaard'.

Van der Leeuw verklaarde verder dat Van Ootmarsum hem in 1834 verscheidene keren had geconsulteerd en toen 'verwarde redeneringen hield, steeds op hetzelfde punt terug komende, klagende over een aanhoudende angst, dan eens zeggende dat hij geheel leeg was, daar alles bij hem verteerd was, dan eens dat hij zijn hart, long en lever had uitgespogen, en dat alle de medicijnen, welke hij comparant aan hem gaf, niets zouden kunnen helpen'.¹⁷

Dat laatste had Van Ootmarsum goed gezien. Tegen de immense innerlijke leegte die hij voelde – plastisch vertaald in het waandenkbeeld van het holle lichaam – stond de toenmalige medische wetenschap machteloos. Tegen de cholera

trouwens ook. Een effectieve behandeling van die ziekte werd pas mogelijk nadat Robert Koch in 1883 de cholera-bacterie had ontdekt. Een paar jaar eerder, in 1880, beschreef de Franse neuroloog Jules Cotard als eerste de aandoening waaraan Van Ootmarsum leed. Kenmerkend voor het syndroom van Cotard, een zeldzame stoornis die meestal op latere leeftijd optreedt, zijn nihilistische wanen, zoals de overtuiging geen inwendige organen of bloed meer te bezitten. In de ergste vorm van het syndroom geloven de patiënten dat ze rotten of dood zijn en wordt de ontkenning van het eigen bestaan uitgebreid tot de hele wereld. Paradoxaal genoeg gaat deze ontkenning van het bestaan vaak gepaard met suïcidale neigingen. Sommige onderzoekers beschouwen het syndroom van Cotard als een afzonderlijke aandoening. Volgens anderen is het een subsyndroom van een depressieve, schizofrene of psycho-organische stoornis, bijvoorbeeld ten gevolge van een hersenbeschadiging. Bij de behandeling worden tegenwoordig psychofarmaca en elektroshocks ingezet.¹⁸

Van Ootmarsums wanen zijn goed gedocumenteerd. Behalve Van der Leeuw en de ex-collega's bij de belastingdienst hebben allerlei andere personen getuigenissen over zijn krankzinnigheid afgelegd, onder wie enkele van zijn burenen uit de St. Andriesstraat. Bovendien beschikken we over drie dramatische brieven waarin Van Ootmarsum uitgebreid ingaat op zijn obsessies.

Petronella de Jager ontweek haar buurman sinds hij 'gekke en verwarde praat' uitsloeg. Op

15 Archief Eemland, Gemeentebestuur Amersfoort 1811-1945 inv. nr. 3138, B & W aan gouverneur Utrecht 11-10-1832. 16 Over dergelijke drankjes (vaak op basis van brandewijn) en andere 'geheime geneesmiddelen' tegen de cholera zie P.D. 't Hart, *Utrecht en de cholera 1832-1910*. Zutphen, 1990, p. 54-57. 17 Noord-Hollands Archief, Hof van Assisen inv. nr. 543/2878, dossier Van Ootmarsum. Aldaar ook de hierna geciteerde getuigenverklaringen en Van Ootmarsums afscheidsbrieven.

18 M. David Enoch en William Trethowan, *Uncommon psychiatric syndromes*. Oxford, derde druk 1991, p. 162-183; Y. Madani en B.G.C. Sabbe, 'Het cotardsyndroom', *Tijdschrift voor psychiatrie* 49 (2007), p. 49-53. Dr. Madani was zo vriendelijk mijn tekst te lezen. Haar indruk is dat het bij Van Ootmarsum ging om een psychotische depressie. Er zijn aanwijzingen dat de elektroshocktherapie vooral effectief is bij Cotard-patiënten van het depressieve type.

een keer had hij tegen haar gezegd 'dat hij zijn hart, long en lever kwijt was en niets meer dan spieren over had'. Daarna was de engerd dichter bij haar gekomen 'zeggende dat hij haar eens aan wilde zien, terwijl het zoo een wonderlijke wereld was, en dat de menschen alle dood waren'.

De wever Anthony Moesman, die sinds een jaar pal naast hem woonde, verklaarde dat Van Ootmarsum doorgaans verstandige taal sprak 'doch ook meermalen verwarde dingen daartussen mengde, zeggende onder anderen dat de weereld er niet meer was, dat hij in het tweede leven verkeerde en dat het menschdom in 1834 een einde had genomen, ofschoon wij nog in schijn bestonden, er zouden geen kinderen of dieren meer geboren worden, er zouden geen vruchten meer voortkomen, en dat de sterren niet meer op de gewone plaats stonden, en dat hij tegenwoordig geheel van ijzer en staal was, zoodat men niet meer gemakkelijk door zijn keel konde komen'.

Volgens de ziekenbezoeker Dirk Klerk, die hem al 21 jaar kende, was Van Ootmarsum altijd een verstandig en godsdienstig man geweest tot dat hij sinds een half jaar 'allerlei godslasterlijke denkbeelden aan den dag legde, sprekende dat zijn lighaam was veranderd, dat de tijd voorbij was en het menschdom zich thans in de eeuwigheid en de hel bevond, dat de natuur niets meer voortbragt, en dergelijke ongerijmdheden meer, dat zijn hals van ijzer was waardoor men er met geen mes door zou kunnen snijden, dat hij geen long of lever meer had en meerdere andere praat'.

Bij zijn arrestatie droeg Van Ootmarsum de sleutel bij zich van het slot op een lessenaar in zijn woning. Het meubel werd naar de gevangenis gebracht en daar in het bijzijn van de ver-

Lieve Vrouw en Kinderen!
Denkt er aan dat mijn naam van
hemme en spien gesteld niet staat
op gij moet uge dood worden;
andere blijft gij eenwig denken.
Want het ghep moet niet meer
nuttig, want de Raede verbrand
is - Nu man en Jades
Lieve Vrouw en Kinderen
Van Ootmarsum

↑
Briefje, ingesloten bij Van Ootmarsums
afscheidsbrief van 18 juli 1835. Noord-
Hollands Archief, Hof van Assisen
Amsterdam.

→
Eerste pagina van de afscheidsbrief van 18 juli
1835. Noord-Hollands Archief, Hof van
Assisen Amsterdam.

dachte geopend. In de lessenaar bleken drie afscheidsbrieven te liggen en een briefje met de tekst: 'Dit pistool behoort aan broeder J. van Ootmarsum. Geef het hem terug.' Op 18 juli 1835, een maand voor de moord, schreef Van Ootmarsum de lange afscheidsbrief aan zijn vrouw en drie van zijn kinderen. De twee andere brieven, aan zijn vader en broer, dateren beide van 27 juli.

In de brief aan zijn vrouw en kinderen verwijst Van Ootmarsum herhaaldelijk naar de voornaamste inspiratiebron van zijn wanen: de Openbaring van Johannes, het bijbelboek dat in de loop der eeuwen heel wat gelovigen het hoofd op hol heeft gebracht – ook in het nuchtere Nederland.¹⁹ Omstreeks 1830 leefden verwachtingen over het nabije Einde der Tijden en de

¹⁹ Eugen Weber, *Apocalypses. Prophecies, cults and millennial beliefs through the ages*. Cambridge (Mass.), 1999. Voor een andere moordenaar die geïnspireerd werd door de Openbaring van Johannes zie K.W.

Ideler, *Geschiedkundige voorstelling der verschillende vormen van den godsdienstigen waanzin*. Uit het Duits vertaald door N.B. Donkersloot. Schoonhoven, 1851, p. 209-210.

Amersfoort.
Gezegd 18 Julij 1835.

Van
Mijn Geliefde Vrouw Cornelia Henriëtte
beueneds aan mijne kinderen
Matje Adriana, Jacobus Lambertus & Lucas Cornelius.
Geliefden!

Thans is het mij ontwijfelbaar gekeerd dat wij alle, Oud en Jong, en niet alleen wij, maar alle nog levende, verduerd zijn; en mal' d'voel' des d'ere den aardbodem betreffende als maar Turk en Tais invloed gehad hebben, zed'at hier ondoer begrepen is. — Europa en den k'lijt de laatte van het zelue behoud' hebbende Buitenslandsche bezittingen van Oost & West — Amerika en deel van Asia — en een groot deel van Afrika. want:

Het beest in de Israelsche Propheet, (zoo heet het in den Bijbel Openb: 19° 20) dege twee, warden levendig genomen in den Paal des Rijns die met silfer brand. Het overige hientue betrekking hebbende d'indt met, ook Openb: 20° 10 tot aan het einde des hoofstdeels; alma' om men bijzonder te latten in te brukt' en heeft, met betrekking tot de plaats gehad hebbende grote maar ongeligere het einde van mijnen de Gebeusten is, op dat ene of lande 15° d'ere van dit Lel' de 20° hoofstdeel.

Dit is beschied bij ene omkrenteling alsoo Aarde; welke omkrenteling aan ene andere richting alsoo Aarde of Zoogenamde. He met teken te zien is, en d'wo my is waargenomen nadat ik laatst bij Naas Amsterdams ben gemaest.

In de Hoogzomer van 1834 is, in deo aardberingen, en den d'enschikelyksten, ondoer en bliksem, de Gansche Natuure stad waax in menschen en dieren reepley en boom en plant zijn g'wey ontleende, verbroken, door hitte verbrand, en gedood.

Titelpagina van een van Hentzepeters brochures, 1832.

Wederkomst van Christus onder meer in kringen van het Reveil en de Zwijndrechtse Nieuwlichters. De bekendste Nederlandse eindtijdprofeet uit de eerste helft van de 19^e eeuw was Hendrik Hentzepeter (1781-1845), in het dagelijks leven portier van het Mauritshuis in Den Haag. Deze autodidact publiceerde maar liefst achttien apocalyptische brochures (afb. 4).²⁰ Volgens Hentzepeter was het begin van het einde begonnen met de opkomst van het 'ten verderve voerend liberalismus' tijdens de Franse Revolutie. In Europa, waar de 'priesterheerschappij' van paus en jezuiten tot dan toe de dienst had uitgemaakt, waren de tronen van de despotische roomse vorsten door dat liberalisme aan het wankelen

gebracht. Ook het al even despotische Ottomaanse Rijk stond op instorten. Volgens Hentzepeter zou het niet lang meer duren: 'Wij zijn dan tot den avond van den grooten zaterdag genaderd, de wereldweek is bijna afgelopen.'²¹

Voor Van Ootmarsum stond het vast dat Christus in 1834 in tegenwoordigheid van 'vele duizende engelen' het laatste gericht had gehouden. Het deel van de wereld 'waar Turk en Paus invloed gehad hebben' – een ontleening aan Hentzepeter? – was onder het geweld van rollende donders, bliksems en aardbevingen 'in den put des afgronds geworpen, terwijl wij allen met dezelve geworpen zijn'. In de na de ondergang ontstane schijnwereld wilde hij niet meer leven. Het was hem onmogelijk geworden voor zijn gezin te werken. Aan eten beleefde hij geen genoegen meer en hij kon ook niet slapen 'want eigenlijk slapen doet men niet meer, men ligt slechts in zwijmeling door een gevulde buik en wordt hierbij gekweld door helsche dromen'. Vandaar dat hij zich genoodzaakt zag een eind aan zijn leven te maken. Na de afscheidsgroet in de brief aan zijn broer Jacobus ('Genacht geliefden! Voor eeuwig genacht!') volgt nog een postscriptum met het verzoek hem de volgende laatste dienst te bewijzen:

'Weest zoo goed en zorgt dat mij mijne zenuwe aan den hals geheel gehalleveerd wordt, opdat ik geheel gedood worde en ik door gedachten welke in mij zouden kunnen overblijven niet eeuwig gepijnigd worde. Want mijnen worm sterft anders niet en de grond doet ook niet rotten. Als het al regent is het slechts zwavel en salpeter en kan in het graf niet doordringen bij een altoos durende droogte.'

Van zijn twaalf kinderen waren er ten tijde

20 J. van Eijnatten, 'Hollandse Apocalyps. Eindtijd-lectuur en publieke vertogen in Nederland, 1740-1840', *Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800*, 8 (2000), p. 37-40. 21 Hendrik

Hentzepeter, *Gebeurtenissen der eerste en laatste tijden, welke in betrekking staan tot het begin en einde der Grootte Wereld-Revolutie*. Amsterdam, 1832, p. 43.

van de moord nog zes in leven. In de aanhef van de op 18 juli 1835 geschreven afscheidsbrief richt Van Ootmarsum zich tot drie van hen: Matje Adriana (20 jaar), Jacobus Lambertus (13 jaar) en Lucas Cornelius (9 jaar). Geertruida Christina (25 jaar), Antonius Jacobus (23 jaar) en Albertus (19 jaar) worden niet genoemd, wat erop wijst dat hij met deze kinderen overhoop lag. Dat geldt in elk geval voor zijn oudste dochter, die kennis had gekregen aan Fokke Kingma, onderwijzer te Oudega. Omdat haar vader Fokke niet zag zitten als schoonzoon werd notaris Schijvliet als bemiddelaar ingeschakeld. Op 1 augustus 1835 vroeg Schijvliet ten huize van de Van Ootmarsums namens Geertruida, die toen in Leeuwarden verbleef, aan de ouders toestemming voor het huwelijk. Van Ootmarsum reageerde daarop met een botte afwijzing. Het antwoord van moeder Henrietta was: 'Wat mij betreft, geef ik volgaarne mijn toestemming tot het huwelijk mijner dochter, dewijl ik die verlang gelukkig te zien.'²² Twaalf dagen daarna gaf de vader alsnog zijn toestemming en weer vier dagen later trouwden Geertruida en Fokke in Leeuwarden.²³ Gezien het interval tussen de huwelijksdatum en de geboortedatum van het eerste kind zou de bruid zwanger kunnen zijn geweest.²⁴ Van Ootmarsum woonde de huwelijksluiting niet bij. Op de dag van de bruiloft bracht hij tante om het leven.²⁵ Het gedoe rond Geertruida's huwelijk zal hem de laatste duw in de fatale richting hebben gegeven.

De moord

Na zijn vertrek bij de belastingdienst, eind 1834, voerde Van Ootmarsum niets meer uit om aan de kost te komen. Tante nam hem dat zeer

kwelijk. Eind juli 1835 las zij hem de les over zijn luiheid, traagheid en verwaarlozing van zijn gezin. Hij was toen driftig opgestaan en had met de vuist op tafel slaand gezegd: 'Ik verdom om te werken.' Waarop tante, uit vrees dat hij haar iets zou aandoen, hem zo snel mogelijk de deur uit loodste.

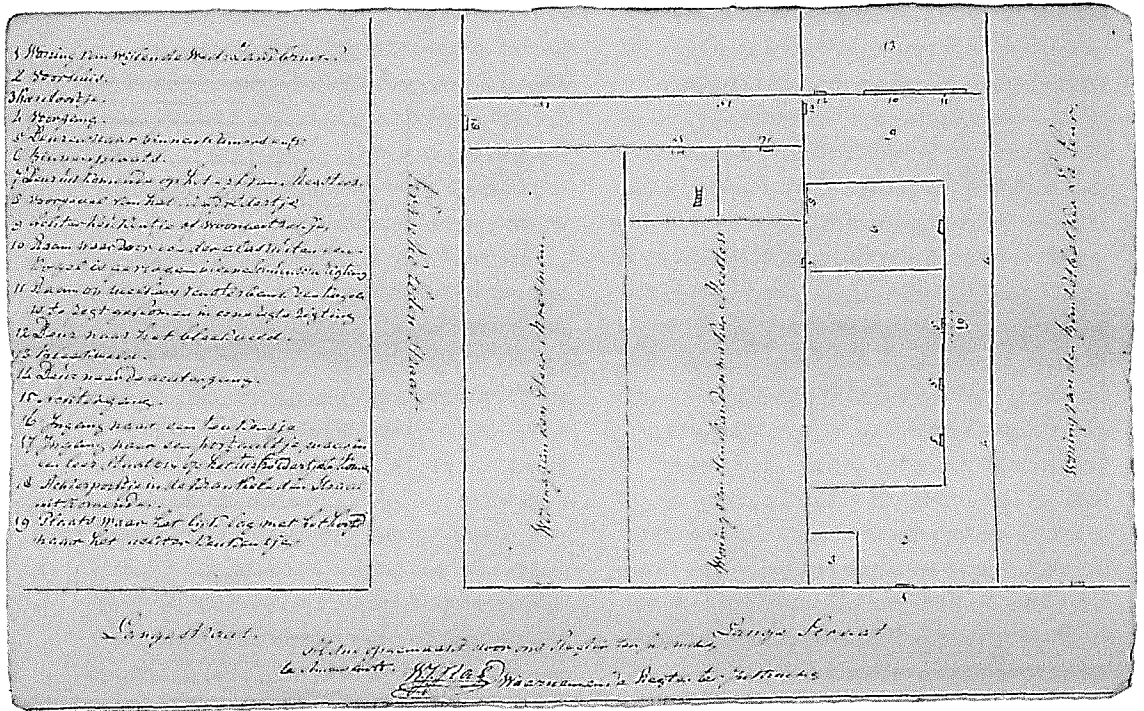
Een week voor de moord liet Van Ootmarsum aan buurman Moesman een pistool zien 'zeggende zie zoo, nu ben ik gerust, nu kan ik sterven wanneer ik wil'. Volgens Moesman betrof het een ouderwets wapen van een type dat hij herkende van de slag bij Waterloo, waarin hij had meegevochten. Van Ootmarsum vertelde van zijn voornemen om het pistool te laden met twee kogels. Vanwege het gevaar dat het wapen in zijn hand zou ontploffen raadde Moesman hem dat af, maar hij hield vast aan zijn plan: 'dat moet ik zoo doen, dan springt de kop beter in twee (...) er nogmaals bijvoegende: als het maar niet in mijne handen springt'. Tevergeefs had Moesman op hem ingesproken om hem het pistool afhandig te maken.

Daags voor de moord ging Van Ootmarsum op bezoek bij de onder Hoogland woonachtige tolgaarder en landbouwer Hermanus van Bekkum, die in de jaren 1820-1827 zijn knecht was geweest. Hij oreeerde daar weer eens over de ondergang van de wereld en maakte middels enkele bewegingen duidelijk dat hij zich met een pistool van het leven wilde beroven.

Op 17 augustus belde Van Ootmarsum 's avonds om ongeveer kwart voor zes aan bij tantes woning in de Langestraat. Blijkens zijn latere bekentenis was hij van huis gegaan 'met oogmerk om mij zelve van kant te maken, maar

²² Archief Eemland, Notariële archieven inv. nr. AT057a029/123, akte van 1-8-1835. ²³ Database Genlias. De akte van consent wordt vermeld in de index op de minuten van notaris Schijvliet. De minuut zelf is niet meer aanwezig. ²⁴ Het kind werd op 23 mei 1836

geboren, 37 weken na de huwelijksluiting (Database Genlias). De zwangerschapsduur voor een voldragen kind varieert tussen 37 en 41 weken. ²⁵ Het nu volgende is gebaseerd op het procesdossier (Noord-Hollands Archief, Hof van Assisen inv. nr. 543/2878).

Situatieschets van de moordlocatie, afkomstig uit het procesdossier. Noord-Hollands Archief, Hof van Assisen Amsterdam.

ik kon daartoe niet besluiten voor dat ik mijne tante van de martelaarsdood had bevrijd'. Hij had haar gedood om te voorkomen dat zij 'hier op aarde in eenen allerongelukkigste toestand zoude achterblijven'.

Bij Van Ootmarsums binnenkomst zat de weduwe koffie te drinken met Jannetje van der Kuilen, de zuster van haar dienstmeid Gijsje. Jannetje kwam haar al jarenlang groente en eieren bezorgen. Omstreeks zes uur stuurde Van Ootmarsum Gijsje weg om een boodschap te doen, waarna Jannetje ook opstapte. Toen ze Jannetje de deur uitliet zei de weduwe tegen haar: 'Ik zoude u wel het geld geven van de boonen voor de volgende keer, maar ik durf geen geld voor den dag te halen, want dan zoude Kier

mij daarom mogelijk vermoorden, want hij heeft de gantsche vorige week met een pistool in zijn zak gelopen.' Jannetje stelde daarop voor bij haar te blijven totdat Gijsje terug zou zijn. Tante wimpelde dat aanbod af 'zeggende, als hij wat begint dan zal ik burengerucht maken'.

Over de toedracht van de moord die hij tussen zeven en half acht op de zeventigjarige weduwe pleegde, gaf Van Ootmarsum na zijn arrestatie de volgende details: 'Ik heb het pistool daar in huis geladen, en toen tante naar achteren ging volbragt ik de daad. Ik heb haar omgebragt op het oogenblik dat zij vóór mij uit zich naar achteren begaf en schoot haar het pistool digt bij het hoofd af, zoodat zij in eens dood voor over stortte.' Om half acht zag een buurvrouw hem

het huis verlaten via het op de Krankeledenstraat uitkomende poortje (nr. 18 van de situatieschets uit het procesdossier, afb. 5). Hij struikelde toen en maakte op haar de indruk dronken te zijn.

Kort daarop betrad Gijsje het huis onder de uitroep 'blijf maar juffrouw, ik ben het, wetende dat hare meesteres gewoonlijk zeer schrikachtig was'. In de gang zag zij vonken – de halsdoek en het jak van de weduwe hadden door het pistoolschot vlam gevat – maar door de invallende duisternis kon zij eerst niet zien waardoor die veroorzaakt werden. Toen Gijsje ontdekte dat haar tastende hand was neergedaald op het gezicht van de weduwe begon zij te schreeuwen: 'Moord! Help! O God! De juffrouw ligt in de gang te branden!' Op het moment dat een buurman en diens knecht op haar gekrijs toesnelden hing er nog een zware kruiddamp in de gang.

De mandenmaker Godert Meester, een buurman, liep naar het huis van de familie Van Ootmarsum in de St. Andriesstraat om de onheilstijding over te brengen. Van Ootmarsum zat daar ogenschijnlijk rustig met zijn vrouw buiten op een bank. Op Meesters mededeling 'dat de mejufvrouw Sandbrink in haar bloed lag te wintelen' reageerde hij laconiek: 'Tante zal eene beroerte gekregen hebben.' Van Ootmarsum ging met Meester naar het huis van de weduwe. Daar hield hij zich van de domme door een van de omstanders te vragen: 'Wat mag hier toch wel aan de hand zijn?'. Toen hij het huis wilde binnengaan arresteerde de politie hem.

Terwijl politieagent Gijsbert van Doornik bezig was met zijn onderzoek ter plekke hoorde hij omstreeks negen uur die avond 'Brand, brand!' roepen. Hij ging naar het achterhuis en zag daar rook en vlammen uit het dak komen. Even later trof Van Doornik op het tussenzoldertje een brandende mand met turfmolm en sprokkelhout aan. Met behulp van een paar emmers water bluste hij het brandje. De volgende dag trof Van Doornik bij nadere inspectie

van het zoldertje onder een stapel houtskolen de met bloed bevlekte bovenmuts aan die de weduwe op de dag van de moord had gedragen. Toen haar lijk werd gevonden had ze alleen een ondermuts op.

Tijdens de verhoren heeft Van Ootmarsum steeds staande gehouden dat hij 'het brandende mutsje' van tantes hoofd had getrokken en het op het zoldertje had gegooid vanuit het belendende portaaltje. Volgens de politie kon de brand in de mand alleen zijn ontstaan doordat Van Ootmarsum via de gereedstaande ladder op het zoldertje was geklommen, daar met het brandende mutsje het hout in de mand had aangestoken en vervolgens het mutsje onder de houtskolen had verborgen. Als dat waar was had de moordenaar zich ook schuldig gemaakt aan opzettelijke brandstichting.

Op opzettelijke brandstichting stond in de toenmalige Nederlandse strafwet de doodstraf, ongeacht de omvang en gevolgen van de brand en ook wanneer er geen mensenlevens in gevaar waren geweest. Door een vertaalfout in het desbetreffende artikel 434 was de Nederlandse editie van de Code Pénal op dit punt veel strenger uitgevallen dan het Franse origineel. In 1842 is zelfs iemand ter dood veroordeeld wegens het aansteken van een paar hoopjes riet, hoewel er geen bebouwing in de buurt was.²⁶

Het proces

Daags na de moord werd Van Ootmarsum voor de eerste keer verhoord door W. Ras, waarnemend rechter ter instructie van de rechtbank van eerste aanleg te Amersfoort. Hij gaf toen toe de weduwe te hebben gedood. Het tweede verhoor moest worden gestaakt omdat hij alle vragen beantwoordde met 'Ik kan mij niets herinneren.'

²⁶ Sibbo van Ruller, *Genade voor recht. Gratieverlening aan ter dood veroordeelden in Nederland 1806-1870*. Zutphen, 1987, p. 99.

Bij Ras rees de verdenking met een simulant van doen te hebben, en dat niet alleen vanwege Van Ootmarsums gedrag tijdens de verhoren. De door allerlei getuigen gerapporteerde krankzinnige uitspraken in de aan de moord voorafgaande maanden zouden – zo hield Ras de verdachte tijdens het derde verhoor voor – wel eens kunnen berusten op zijn toeleg ‘om eenmaal in het een of ander ongeval daarvan in uw belang gebruik te maken’. Uiteraard ondervroeg Ras de verdachte ook over zijn motief voor de delicten:

Ras ‘Besloot gij misschien uwe tante van kant te maken, het huis in brand te steken, en daardoor den moord te bedekken terwijl uwe schuld-bekentenissen daarbij werden vernietigd?’

Van Ootmarsum ‘Nee, dat is niet zo, ik begeerde geen geld of goed van mijn tante. Wat den brand betreft, meen ik wel te weten dat het mutsje uitgedoofd was; en in die veronderstelling heb ik het mutsje op het zoldertje geworpen.’

De toenmalige procedure voor de berechting van zware delicten kende de nodige omwegen.²⁷ Op grond van de door Ras afgenomen verhoren besliste de raadkamer van de rechtbank te Amersfoort medio september dat Van Ootmarsum vervolgd moest worden wegens moord en opzettelijke brandstichting. De stukken werden vervolgens opgestuurd naar het Hooggerichtshof in Den Haag, dat Van Ootmarsum officieel in staat van beschuldiging stelde en hem voor de feitelijke berechting verwees naar het Hof van Assisen te Amsterdam. De behandeling van de zaak vond daar plaats op 29, 30 en 31 oktober. Er werden negentien getuigen gehoord. De aanklager, procureur-crimineel mr. P.W. Provó Kluit, verwierp de mogelijkheid dat Van Ootmarsum in een vlaag van waanzin had gehandeld. Zijns inziens lieten de getuigenverklaringen over Van Ootmarsums krankzinnigheid onverlet dat de verdachte op de fatale dag voldoende bij zinnen was geweest om bij het plegen van zijn wandaden met beleid te werk te gaan. Hij was de

zolder opgeklommen om brand te stichten en om dat te verheimelijken had hij daarna het mutsje verborgen. Volgens Provó Kluit was ook de ‘gemoedsverwarring’ die verdachte tijdens de verhoren aan de dag had gelegd gesimuleerd.

Het Hof bevond Van Ootmarsum op 31 oktober 1835 schuldig aan ‘moedwillige doodslag met voorbedachte rade, gevolgd door het moedwillig in brand steken van brandbare stoffen waardoor een brand in het gebouw moest ontstaan’. Naar het oordeel van de rechters verkeerde hij bij het bedrijven van deze delicten niet in een zodanige staat van krankzinnigheid dat de daden hem niet konden worden aangerekend. Op de slotvraag of hij nog iets op te merken had antwoordde Van Ootmarsum ‘Nee!’. Hij werd veroordeeld om ‘op een schavot aan eene galg met de koorde te worden gestraft dat er de dood na volge’. De president van het Hof deelde hem mee dat hij drie dagen de tijd had om in cassatie te gaan en vermaande de veroordeelde tenslotte ‘tot gelatenheid en onderwerping aan het lot dat hem te wachten stond’.²⁸

Over de verdediging door mr. P.J. Teding van Berkhout zijn geen details bekend, zodat we er naar moeten gissen wat hij heeft aangevoerd om de toerekeningsvatbaarheid van de verdachte aan te vechten. Artikel 64 van de Code Pénal luidde: ‘Daar is noch misdaad noch wanbedrijf, zoo wanneer de beklagde ten tijde van het feit in staat van krankzinnigheid was, of wanneer hij door overmagt gedwongen werd.’ De wet voorzag niet in verminderde toerekeningsvatbaarheid. Rechters die het verweer van krankzinnigheid accepteerden moesten de verdachte van rechtsvervolgung ontslaan en hadden in het kader van een strafzaak niet de mogelijkheid om de

²⁷ D. Wiersma, *Moord en sensatie in de negentiende eeuw*. Leiden, 1969, p. 77-78. ²⁸ Noord-Hollands Archief, Hof van Assisen inv. nr. 31, proces-verbaal van de zitting op 30-10 en 31-10-1835.

maatschappij te beschermen door dwangverpleging op te leggen.²⁹ Er was hun dus veel aan gelegen om aanspraken op ontoerekeningsvatbaarheid te bestrijden, desnoods met gelegenheidsargumenten. Een beroep op artikel 64 had alleen kans van slagen wanneer de ontoerekeningsvatbaarheid ten tijde van het delict boven alle twijfel verheven was, zoals bij zwaar verstandelijk gehandicapten en geesteszieken die de hele dag met wilde ogen en het schuim op de mond rondliepen. Zo iemand was Van Ootmarsum niet. Volgens de eerder aangehaalde getuigenverklaring van buurman Moesman redeneerde hij het ene moment verstandig en sloeg hij even later wartaal uit.

Dat de verdachte de weduwe moedwillig om het leven had gebracht viel moeilijk te betwisten, ook al vanwege zijn eigen bekentenis: hij had tante 'de martelaarsdood' willen besparen. Naar mag worden aangenomen heeft Teding van Berkhout naar voren gebracht dat de opzet op doodslag voortvloeide uit de krankzinnigheid van de dader. De advocaat kon zich daarbij beroepen op allerlei getuigenissen over krankzinnig gedrag in de maanden voorafgaande aan de moord. Die verklaringen zijn door de rechters niet in twijfel getrokken, maar ze bewezen huns inziens niet dat de verdachte ook tijdens het plegen van de delicten buiten zinnen was geweest. In de ogen van de rechtbank wist Van Ootmarsum bij het bedrijven van zijn misdaden wel degelijk wat hij deed.

Voor wat de moord betreft was het tegendeel daarvan moeilijk aan te tonen. Bij de brandstichting lag de zaak anders. Hier had de advocaat gegronde reden om de ten laste gelegde opzet aan te vechten. Uit het aangevoerde feitenmate-

riaal mocht dan overtuigend zijn gebleken dat de mand op het zoldertje door Van Ootmarsums toedoen vlam had gevat, dit toonde alleen aan dat zijn verklaring op dit punt onjuist, zo men wil leugenachtig was. Daarmee was wel de brandstichting, maar nog niet de opzet daartoe bewezen. Justitie is er steeds van uitgegaan dat Van Ootmarsum door brand te stichten de in het huis aanwezige schuldbekentenissen te zijner laste heeft willen vernietigen. Daarvoor is echter geen enkele feitelijke aanwijzing gevonden. Na de moord werd bij het doorzoeken van het huis niets vermist, ook niet het beursje met 'eenig geld' dat de weduwe bij zich droeg. Alles wijst erop dat Van Ootmarsum in paniek heeft gehandeld toen hij het smeulende mutsje eerst in de mand gooide en daarna onder de houtskolen legde. Als hij werkelijk brand had willen stichten zou hij wel heel stom te werk zijn gegaan, want pas anderhalf of twee uur later waren er rook en vlammen merkbaar. Zijn bewering in de veronderstelling te hebben verkeerd dat het mutsje niet meer brandde op het moment dat hij zich ervan ontdeed was alleszins geloofwaardig, ook al loog hij later, toen hij hoorde dat door zijn toedoen brand was ontstaan, over de wijze waarop hij het corpus delicti had weggewerkt. Met andere woorden: wat de aanklager en rechters hebben opgevat als een bewijs voor opzettelijke brandstichting past goed in het beeld dat de dader niet bij zinnen is geweest.

Tegenwoordig krijgt een volledig ontoerekeningsvatbare plegger van een delict tbs opgelegd. Bij verminderde toerekeningsvatbaarheid – waarin diverse gradaties worden onderscheiden – kan de rechtbank een straf combineren

²⁹ Wel voorzag een K.B. van 12 februari 1814 in de mogelijkheid om geestelijk gestoorden op verzoek van de naastbestaanden of op eis van een officier van justitie te laten opnemen, maar dit vereiste een omslachtige procedure (P. van der Esch, *Geschiedenis van het staats-*

toezicht op krankzinnigen, dl. 1. 's-Gravenhage, 1975, p. 17; F. Koetsier, *De rechterlijke machtiging volgens de Krankzinnigenwet en het 'recht op opneming'*. Een wets-historische studie. Den Haag, 1980, p. 31).

met een van de twee soorten tbs. De genuanceerde wetgeving weerspiegelt de voortgeschreden inzichten over geestelijke stoornissen. In Van Ootmarsums tijd stond de psychiatrie nog in de kinderschoenen en had zij nauwelijks invloed op de opvattingen van justitiële autoriteiten. Het zou tot het eind van de 19^e eeuw duren alvorens rechters de expertise van psychiaters en psychologen gingen benutten.³⁰

Proceskosten

Op 3 november 1835 ging Van Ootmarsum in cassatie bij het Hooggerechtshof, dat op 30 december het arrest van het Hof van Assisen bevestigde.³¹ Intussen had zijn vrouw, die bij haar dochter in Oudega was ingetrokken, de koning verzocht om kwijtschelding van de verschuldigde proceskosten ad 207 gulden en 5½ cent. Haar financiële vooruitzichten waren bedroevend. In januari 1836 nam zij de door tante nagelaten berg kleren en andere spullen in ontvangst. De waarde daarvan was bij de boedelinventarisatie getaxeerd op 785 gulden en 85 cent.³² Het haar toekomstige vruchtgebruik van de erfenis bood onvoldoende soelaas, ook al vanwege Van Ootmarsums enorme schulden bij zijn tante en andere crediteuren. Gedurende de minderjarigheid van haar jongste kinderen moest ze het stellen met een jaarinkomen van 220 gulden: bijna evenveel als de proceskosten. Het verzoek om kwijtschelding werd ondersteund door de gouverneur van Friesland, die te kennen gaf dat zelfs een betaling in termijnen 'voor haar zoo niet ondoenlijk, ten minste voor als nog hoogst bezwaarlijk zal zijn'. Minister van Justitie Van Maanen was het daarmee op zich eens, maar

vond kwijtschelding principieel onjuist omdat zijns inziens de betaling van proceskosten moest worden gezien als de teruggave van door het Rijk voorgeschoten gelden. Hij wilde geen precedent scheppen door het bedrag kwijt te schelden, maar stelde wel een soepele afbetalingsregeling in tien jaarlijkse termijnen voor. Op advies van de minister van Financiën besloot de koning de vaststelling van de afbetalingstermijnen over te laten aan de gouverneur van Friesland.³³

Gratiëring

Een zestigtal personen is voor de ter dood veroordeelde en diens naasten in de bres gesprongen door een gratierekest te ondertekenen of een schriftelijke verklaring over de eenzaamheid van zijn familieleden af te leggen.³⁴ Een van de drie gratiereksten werd ingediend door de hervormde predikant W. van der Leeuw, die belast was met 'de belangrijke en hoogst moeyelijke taak' om Van Ootmarsum 'voor den overgang in de eeuwigheid te bereiden'. Van der Leeuw bestempelde de veroordeelde als 'eene boven alle beschrijving ongevoeligen mensch'. Sinds de eerste keer dat hij hem in de gevangenis opzocht had Van Ootmarsum beweerd zich van geen kwaad bewust te zijn. De dominee had van alles ondernomen om na te gaan of hij simuleerde en was tot de conclusie gekomen 'dat deze ongevoeligheid het gevolg is van eene zinsverbijstering, van zeer duistere, verharde en ongerijmde denkbeelden omtrent de Godsdienst en den tegenwoordigen toestand der wereld'. Van der Leeuw voelde zich daarom in zijn geweten verplicht de koning te verzoeken Van Ootmarsum genade te schenken op grond van 'zijn tegen-

³⁰ Over de negentiende-eeuwse opvattingen inzake toerekeningsvatbaarheid zie Van Ruller, p. 164-181. ³¹ Nationaal Archief, Hooggerechtshof inv. nrs. 594 (cassatieverzoek 3-11-1835) en 604/1205 (arrest 30-12-1835). ³² Archief Eemland, Notariële archieven inv. nr.

AT057a030/16, akte van kwijting 11-1-1836. ³³ Nationaal Archief, Staatssecretarie inv. nr. 4200, KB van 6-12-1836/4. ³⁴ De hierna geciteerde gratiereksten en schriftelijke verklaringen bevinden zich in Nationaal Archief, Ministerie van Justitie inv. nr. 950, 11-3-1836/49.

woordigen toestand'. Die laatste woorden werden door de rekestrant onderstreept om de schijn te vermijden zich te verzetten tegen de opvatting van het Hof dat de misdaden niet in een vlaag van waanzin waren gepleegd.

In Amersfoort wekte het lot dat de veroordeelde en diens familie te wachten stond veel deernis. Drieënveertig inwoners van de stad verzochten de koning genade voor recht te laten gelden. Onder hen waren wie vierentwintig hervormde, lutherse en katholieke kerkelijke notabelen (ouderlingen, kerkenraadsleden, diakenen, kerkmeesters), drie (oud)gemeenteraadsleden, de stadsdokter, de stadschirurgijn en de stadsdrukker. Zij karakteriseerden Van Ootmarsum als iemand die vroeger, voordat hij ten prooi viel aan verstandsverbijstering, zich 'steeds ordentlijk en godsdienstig en in eene kerkelijke bediening zelfs mild en weldadig jegens zijne verarmde stadgenooten heeft betoond'. De rekestranten wezen er ook op dat de veroordeelde 'behoort tot eene deftige familie terwijl ook derzelve gedrag alle aanprijzing verdient'. Zij zaten er echter niet op te wachten de moordenaar weer in hun midden op te nemen. Hun verzoek was de doodstraf om te zetten 'in zoodanige detentie waardoor Lucas Kier van Ootmarsum wel buiten staat wordt gesteld om den maatschappij eenige schade toe te brengen'.

Het gratierekest van Van Ootmarsums vader, broer en vrouw is gezien de formuleringen vermoedelijk opgesteld door zijn advocaat of een andere juridisch onderlegde adviseur. Indiëners van gratiereksten werden geacht het vonnis niet te betwisten. Overeenkomstig die ongeschreven regel verklaarde het genoemde drietal zich niet te willen verzetten tegen de opvatting van het Hof inzake Van Ootmarsums toerekeningsvatbaarheid tijdens het plegen van de delicten. Niettemin stond het volgens hen vast dat hij op dat moment 'de voor zich zelve zoo schrikkelijke en vooral voor zijne betrekkin-

gen zoo heillooze gevolgen zijner handelingen, niet heeft kunnen inzien'. Bij tal van stadgenooten stond hij al geruime tijd bekend 'als het volle gebruik zijner verstandelijke vermogens niet meer bezittende'. Ook zijn huidige toestand getuigde van volslagen zinneloosheid, althans verstandsverbijstering. Het was treurig om te zien hoe hij 'wiens hart vroeger voor gevoelige aandoeningen vatbaar was, thans met eene koude onverschilligheid zijn lot en het ongeluk van zijne betrekkingen aanstaart'. Aan het slot van hun rekest wezen vader Albert, broer Jacobus en echtgenote Cornelia op het leed dat een voltrekking van het doodvonnis voor hen persoonlijk zou betekenen 'als behorende tot eene deftige burgerfamilie'.

In het door de minister van Justitie aangelegde dossier over de gratiëring bevindt zich een aantal verklaringen die beoogden het gratieverzoek kracht bij te zetten door de eerzaamheid van de familie Van Ootmarsum te onderstrepen. Zo hebben B & W van Amersfoort op 20 november 1835 een officiële verklaring afgegeven waarin de stuk voor stuk opgesomde gezinsleden van de veroordeelde worden aangemerkt als leden van een familie 'welke van vroeger tijden af aan tot de deftige families dezer stad heeft behoord' en daarom 'alle medelijden en aanbeveling' verdient.

Hoewel Van Ootmarsums oudste dochter Geertruida pas een paar maanden in Oudega woonde verklaarden drie dorpsgenoten over haar en haar echtgenoot Fokke Kingma dat beiden 'ter goeder naam en faam bestendig bekend geweest zijn (...) als te zijn van een ordentlijk, oppassend, braaf en zedelijk gedrag'. E. Jurjens, beurtschipper van Amsterdam op Sneek, gaf een gunstig getuigschrift af over Van Ootmarsums oudste zoon Albert, die een jaar bij hem in dienst was geweest. Over zoon Antonie zitten zelfs drie van dergelijke door grutters afgegeven werkegeversverklaringen in het gratiedossier.

Het lijkt wel of het gratieverzoek niet zozeer voor Lucas Kier zelf maar omwille van zijn gezin werd gedaan. Zo is het door sommigen ook opgevat. Opmerkelijk in dit verband zijn de kanttekeningen die mr. Provó Kluit bij het gratieverzoek maakte.³⁵ Als aanklager in de zaak was hij verzocht om ‘consideratie en berigt’ (formeel niet hetzelfde als advies, al kwam het daar meestal wel op neer).³⁶ Provó Kluit gaf onomwonden toe met die opdracht in zijn maag te zitten. Hij vond Van Ootmarsum een doortrapte misdadiger, ‘een last voor zich zelve, zijne betrekkingen en geheel de maatschappij’. In januari had de veroordeelde hem enkele rare briefjes geschreven. Naar aanleiding daarvan bezocht hij de moordenaar een paar keer in zijn cel en kreeg toen allerlei ‘gekken klap’ te horen. Bij die gelegenheden wekte Van Ootmarsum bij Provó Kluit de indruk te simuleren. Het sterkte hem in de overtuiging ‘dat het gaat om een boos en gevaarlijk man, die wel door het ongeluk niet meer is, wien hij was, en schijnbaar wat wezenloos, maar hoogst gevaarlijk, ongevoelig en ondoorgrondelijk’. Voor Van Ootmarsum zelf kon hij geen enkele consideratie opbrengen maar met diens familieleden had hij te doen. De gunstige getuigenissen waarop zij zich beriepen waren door hem onderzocht en in orde bevonden. Vandaar dat hij in overweging gaf het gratieverzoek in te willigen ‘niet om des misdadigers wille, maar om den wille van hun’.

Als zijn familie niet zo keurig was geweest had Van Ootmarsum wat Provó Kluit betreft dus geëxecuteerd mogen worden. Die opvatting druipt in tegen het rechtvaardigheidsgevoel van ons eenentwintigste-eeuwers. We vinden dat de beslissing om al dan niet te gratiëren alleen moet worden bepaald door overwegingen die de veroordeelde zelf raken: in de rechtsbedeling hoort enkel het gelijkheidsbeginsel te heersen. In de minder individualistisch ingestelde 19^e eeuw dachten velen daar anders over, hoewel de toen-

malige Nederlandse rechterlijke autoriteiten over het algemeen genomen beducht waren voor het verwijt van klassejustitie.³⁷

In haar eind februari 1836 uitgebrachte advies bepleitte de gratiecommissie van het Hooggerechtshof de doodstraf kwijt te schelden. Uiteraard tornde de commissie niet aan het oordeel van het Hof van Assisen over Van Ootmarsums toerekeningsvatbaarheid ten tijde van zijn misdaden. Haar uitgangspunt voor het advies om te gratiëren was het krankzinnige gedrag dat de dader vóór en na de moord aan de dag had gelegd. De commissie heeft het leed voor de familieleden en hun achtenswaardigheid in haar overwegingen betrokken maar daaraan niet zoveel gewicht toegekend als Provó Kluit, voor wie dat de enige reden was om gratie te verlenen. De argumentatie van de commissie was dat de terechtstelling van iemand die alom bekendstaat als een krankzinnige aanstootgevend zou zijn en daardoor haar afschrikwekkende werking zou missen: ‘Zal het dan niet als een wreedheid beschouwd worden dat men een’ zoodanigen ongelukkigen op een schavot zal doen sterven? Zal het geheele oogmerk der straf, de afschrik voor en verbetering van anderen, niet geheel verloren gaan, en zelfs eene nadeelige uitwerking doen? Zullen zijne achtenswaardige naastbestaanden niet zeer gegriefd worden, wanneer zij, zeker bewust van des veroordeeldens verstandsverbijstering hem zien sterven als een doortrapte en verachtenswaardige booswicht?’

Behalve kwijtschelding van de doodstraf omvatte het advies de aanbeveling ‘om ter voorkoming van verdere ongelukken en nadeelen voor de maatschappij de opsluiting van den veroordeelde gedurende zijn geheele leven te bevelen in een der tuchthuizen binnen het rijk’. De

³⁵ Nationaal Archief, Hooggerechtshof inv. nr. 656, nota Provó Kluit 13-1-1836. ³⁶ Van Ruller, p. 58-59.

³⁷ Van Ruller, p. 160.

1. Ach vrienden hoort dit lied,
Wat er is geschied,
Binnen de stad van Amersfoort,
Van Lukas Kier, zoo hoort men een wreede moord,
Daar hij als Kastelein,
Ach vrienden luister toe, zo groot als klein,
Door luiheid die hem meester maakte,
Door drank en slecht gedrag,
Heeft hem dit steeds te weeg gebragt.

2. Zijn tante een brave vrouw,
Hielp hem uit druk en rouw,
Redde hem thans met een som geld,
Twaalf duizend guldens hem toe geteld,
Zij sprak help u hier mee,
Maar ziet daar was hij nog niet mee te vree,
Hij bleef aan 't drinken en aan 't zwieren,
Zoo dat zijn stand wel eer,
Minderde meer, al meer, al meer.

3. Kocht een tabakspaanerij,
Maar dit bragt hem in lij,
Deze affaire duurde niet lang,
Doch hij bleef gestadig maar aan de gang,
Zijn vrouw die smeeke hem,
Mijn lieve man houdt op, wij komen in de klem,
Beschouwd! mij, met u zes kinderen,
Hij sprak: zwijg stil, zwijg stil,
Ik zal doen steeds mijne wil.

4. Zijn tante die dit hoort,
Die gaat steeds spoedig voort,
Naar de Notaris dadelijk heen,
Sprak heeren hoort, aanhoort eens na mijn reen,
Maakt mij een testament,
Maar niet op Lukas Kier, uw wel bekend,
Maar maakt alles op zijn zes kinderen,
Want ziet zijn slecht gedrag,
Ik niet meer aanschouwen mag.

5. Zijn hoop was geld en goed,
Te beërven met spoed,
Maar zijn hoop verduisterd ras,
Daar hij, daar van in alles basterd van was,
Dit brengt hem zeer in druk,
Nu beklaagt en betreurd hij zijn ongeluk,
Zoo herdenkt hij zijn vorig leven,
Nu gaat hij verder voort,
En denkt slechts aan een wreede moord.

6. Hij treed de kamer in,
Met vollen moed en zin,
Om aan zijn tante een moord te doen,
Daar juist de meid de deur uit gaat een boodschap
Nu zat daar nog een vrouw, (doen,
Daar van had hij nu spijt, en ook berouw,
Jannetje van Kenlen heeft zij geleten,
Die kort daar na vertrekt,
Hij terstond zijn moordtuig trekt.

7. Vliegt op zijn tante af,
Sprak hier, hier is uw straf,
En trekt terstond nu het pistool,
Hij sprak hier is het juist waar ik op dool,
Zijn tante schrikte zeer:
En riep, o! groote God! en Hemel Heer,
Doch, bij hem was geen ontferming,
Hij trekt, het schot gaat af,
Daar legt gij nu voor uwe straf.

8. Ziet eens wat groote schand,
Hij steekt het huis in brand,
Beschouwd nog eens zijn tantes lijk,
Terwijl een koude gril zijn leden strijkt,
Verlaat het huis in vlam,
Ook dit men spoedig reeds vernam en kwam,
Om den brand hier steeds te blussen,
Maar wat ontdekt men klaar,
Het vermoorde lijk ligt daar.

Het moordlied. Nationaal Archief, Ministerie
van Binnenlandse Zaken 1813-1864 inv. nr. 2439.

minister van Justitie onderschreef het advies en op 9 maart 1836 verleende Willem I de moordeenaar gratie.³⁸ Op de eerste bladzijde van het gratieadvies maakte de koning een aantekening in potlood. Hij deed daarin de suggestie Van Ootmarsum niet in een tuchthuis maar in een krankzinnigengesticht ('dolphuis') te plaatsen en liep daarmee vooruit op latere wettelijke regelingen voor de dwangverpleging van geesteszieke misdadigers. De aanbeveling van de koning is niet

opgevolgd. Van Ootmarsum werd medio maart overgebracht naar het tuchthuis te Leeuwarden, waar hij de rest van zijn leven zou slijten.³⁹

Het moordlied

In 1836 of begin 1837 verscheen bij T.C. Hoffers in Rotterdam een lied op de moord. Zoals te doen gebruikelijk bij dergelijke liedblaadjes is het gedrukt op goedkoop grauw papier.⁴⁰ Eveneens ter besparing van de kosten werd voor de illustra-

38 Nationaal Archief, Staatssecretarie inv. nr. 4116, KB van 9-3-1836/22. 39 Tresoar, Archieven gevangeniswezen inv. nr. 1009, inschrijvingsregister tuchthuis Leeuwarden 17-3-1836, nr. 2253. 40 Over de druktechnische

aspecten zie Arie van den Berg, 'Lopend nieuws. De marktzanger als wandelend journaal', *Literatuur* (2004), afl. 3, p. 44, 48-49.

tie op de titelpagina een bestaand houtsnede-blok hergebruikt. Het plaatje toont brandschatende soldaten met hellebaarden: niet bepaald een afbeelding die het gebeuren ten huize van de weduwe realistisch uitbeeldt.

Liedblaadjes werden meestal gedrukt in opdracht van straatzangers die op kermissen, jaarmarkten en op pleinen liedjes op actuele gebeurtenissen zongen, vaak met de visuele ondersteuning van beschilderde linnen doeken ('rolprenten') waarop taferelen uit het bezongen verhaal waren afgebeeld. Na afloop van de voorstelling begaven de zanger en zijn assistenten zich onder het publiek om het blaadje te verkopen.⁴¹

Het is goed mogelijk dat de anonieme maker van het onderhavige moordlied – de zanger zelf? – geen Amersfoorter was. In elk geval heeft hij Van Ootmarsum niet persoonlijk gekend. Blijkens de titelpagina verkeerde hij in de onjuiste veronderstelling dat de moordenaar uit Ootmarsum kwam en Kier als achternaam had. De kromme zinnen en spelfouten verraden zijn ongeletterdheid. Behalve de vergissing met de naam van de moordenaar bevat de tekst een aantal andere pertinente onjuistheden, zware overdrijvingen (het snel gebluste binnenbrandje wordt bijvoorbeeld opgeklopt tot een vuurzee) en de onverifieerbare bewering dat de moordenaar door drankzucht aan lagerwal was geraakt. Diens krankzinnigheid blijft onvermeld en van enige consideratie met de dader is geen sprake. Dat laatste geldt trouwens voor moordliederen in het algemeen. De schrijvers van de tekst toonden zelden of nooit begrip voor de omstandigheden waarin de door hen opgevoerde daders verkeer-

den.⁴² Vergoelijking zou ook niet te rijmen zijn geweest met de van dik hout zaagt men planken-moraal waarmee moordliederen meestal eindigden.⁴³ Dit verklaart ook waarom de tekst van het lied op Van Ootmarsum niet duidelijk vermeldt dat de moordenaar gratie kreeg, terwijl er wel een heel couplet aan het daartoe ingediende verzoek is gewijd:

*Zoo gaat zijn brave vrouw,
Voor hem steeds heel getrouw,
Naar onze goede Koning heen,
Met haar zes kinderen huppelt om hem heen,
Valt op haar knieën neer,
O, groote God en Koning help mijn weer,
Verschoond mijn man laat hem in 't leven,
De Vorst die sprak hier bij,
Hij is van geen gevangenis vrij.*

De Van Ootmarsums zijn niet op audiëntie bij de koning geweest, maar daarmee is nog niet gezegd dat het bovenstaande sentimentele tafereel geheel op fantasie berust. In hun gratieverzoek schrijven Van Ootmarsums vader, broer en vrouw dat zij 'zich smekende voor den troon uwer majesteit werpen'. Enkele dagen later volgde een nieuw rekest, ditmaal van alle gezinsleden, met het verzoek het eerder ingediende rekest 'door hunne mondelinge bede te ondersteunen'.⁴⁴ Dit verzoek is niet ingewilligd. Tijdens audiënties namen de Oranjevorsten veel verzoekschriften over allerlei aangelegenheden in ontvangst, maar wanhopige familieleden van ter dood veroordeelden werden in principe niet tot het paleis toegelaten. Vermoedelijk doelde de maker van het moordlied op een

41 Louis Grijp, 'Gruwelijk geblèr of indringende voordracht? De performance van het straatlied', *Literatuur* (2004) afl. 3, p. 20-25. 42 Fred Martin, 'De liedjeszanger als massamedium', *Tijdschrift voor geschiedenis* 97 (1984), p. 434-436; D. Wouters, *Het Nederlandse straat-*

lied. Baarn, z.j., p. 27. 43 D. Wouters en J. Moormann, *Het straatlied. Nieuwe bundel schoone historie-, liefde- en oubollige liederen*. Amsterdam, 1934, p. 93-117.

44 Nationaal Archief, Ministerie van Justitie inv. nr. 950, 11-3-1836/9 (rekesten van 21-11 en 25-11-1835).

zogenaamd 'kerkrekest', een verzoekschrift dat de koning bij het verlaten van de kerk kreeg overhandigd. Kerkrekesten waren ten tijde van Willem I geenszins uitzonderlijk. Zo is bijvoorbeeld bekend dat de koning op zondag 21 maart 1824 zes en de zondag daarop dertien van deze rekesten ontving.⁴⁵ De jaargang 1840 van de *'s-Gravenhaagsche Nieuwsbode* bevat twee berichten over kerkrekesten inzake ter dood veroordeelden. Op zondag 2 maart 1840 overhandigde de door haar drie kinderen vergezeld vrouw van de ter dood veroordeelde Hendrik Ligtlif aan Willem I een gratierekest terwijl hij de Kloosterkerk in Den Haag verliet. Op 26 oktober van dat jaar deed zich een soortgelijke gebeurtenis voor, ook weer bij het uitgaan van de Kloosterkerk. Ditmaal maakten 'een burgerman van een goed voorkomen' en twee kleine meisjes, allen in rouwgewaad, een voetval voor Willem II onder de uitroep: 'Genade voor mijnen vader, Lieve Koning!'. De koning was hevig aangedaan, nam de kleintjes bij de hand en bracht ze naar het paleis. 'Alle toeschouwers werden door dit gebeuren zeer getroffen', aldus de *'s-Gravenhaagsche Nieuwsbode*.⁴⁶

De *'s-Gravenhaagsche Nieuwsbode* (1840?-1856) was in die tijd een van de weinige kranten die betrekkelijk veel plaats inruimden voor sensatieverhalen. Tot de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 waren Nederlandse kranten gering in aantal, bescheiden van omvang en klein in oplage. Amersfoort had ten tijde van de moord nog geen eigen krant. De *Utrechtsche Courant* verscheen drie keer per week en telde vier à zes kleine bladzijden per nummer. Aan lokaal en regionaal nieuws besteedde de *Utrecht-*

sche Courant in die dagen weinig aandacht, behalve wanneer er iets ernstigs aan de hand was – zoals bijvoorbeeld de cholera-epidemie in 1832.⁴⁷ In de *Utrechtsche Courant* is over de zaak Van Ootmarsum niets te vinden. Het *Algemeen Handelsblad*, de grootste krant van Nederland in die tijd, wijdde er slechts één bericht van negen regels aan en dat verscheen pas een maand na de moord.⁴⁸

De auteur van het lied moet zijn gegevens uit andere bronnen dan kranten hebben gehaald. Vermoedelijk voerde hij wat vraaggesprekken met Amersfoorters die hem iets over de zaak konden vertellen. Hoogstwaarschijnlijk is het lied in Amersfoort zelf niet gezongen. Onderzoek naar moordliederen op het Drentse platteland heeft uitgewezen dat deze liederen niet circuleerden in de plaats waar de moord was gepleegd, terwijl in een naburig dorp de gebeurtenis in geuren en kleuren werd bezongen.⁴⁹ Het lokale eergevoel was zo sterk dat men niet – en zeker niet door liedjeszangers van buiten – wilde worden herinnerd aan plaatsgenoten die zwaar over de schreef waren gegaan.

'Logen en lastertaal'

Eind juli 1837 wendde Jacobus van Ootmarsum, de broer van de moordenaar, zich mede namens de overige familieleden tot de minister van Binnenlandse Zaken De Kock. Hij beklagde zich over liedjeszangers die rondtrokken 'met op doek geschilderde tafereelen, voorstellende de rampzalige en algemeen bekende gebeurtenis van zijnen krankzinnigen broeder Lucas Kier van Ootmarsum, terwijl men zich daarbij niet ontziet om met opentlijke vermelding van namen en

45 Nationaal Archief, Staatssecretarie inv. nr. 5517, rekesten 1824-1827. Aldaar diverse lijsten van kerkrekesten. 46 *'s-Gravenhaagsche Nieuwsbode*, 3-3-1840 en 27-10-1840. Over de persoonlijke overhandiging van gratierekesten voor ter dood veroordeelden zie ook Van

Ruller, p. 56. 47 't Hart, p. 13-14. 48 *Algemeen Handelsblad*, 15-9-1835. 49 Marjan Beijering, *Moordlied in Drenthe. In het spoor van herinneringen*. Utrecht, 1999, p. 10.

familiën, daarbij de schandelijkste logen en lastertaal te voegen, zoo als zulks nog onlangs bij gelegenheid der Utrechtse kermis op de straten en pleinen dier stad is geschied'. Dit was voor de hele familie 'zielgrievend' en Jacobus zelf onderzocht daar in het bijzonder last van omdat hij vanwege zijn werk als beurtschipper op verschillende plaatsen met veel mensen in aanraking kwam. Vandaar zijn verzoek aan de minister om deze vertoningen op alle openbare plaatsen te verbieden.⁵⁰

Aan zorgvuldigheid heeft het bij de afhandeling van dit verzoekschrift niet ontbroken. De Kock stuurde het om advies door naar de gouverneur van de provincie Utrecht. De gouverneur raadpleegde B & W van Amersfoort, die op hun beurt de plaatselijke commissaris van politie consulteerden. Deze bleek al van de zaak op de hoogte te zijn. Jacobus van Ootmarsum had namelijk in eerste instantie zijn nood bij hem geklaagd en toen te horen gekregen dat hij zich beter tot een hogere autoriteit kon wenden. Wel had de commissaris op aandringen van Jacobus zijn collega in Gouda verzocht ervoor te waken dat daar tijdens de aanstaande jaarmarkt de gewraakte optredens van liedjeszangers zouden plaatsvinden. In zijn advies aan B & W voer de commissaris uit tegen liedjeszangers in het algemeen. Hun optredens waren niet alleen pijnlijk voor de familie van de misdadiger, mede omdat ze vaak een verkeerde voorstelling van zaken gaven, maar ook 'zeer nadeelig voor de zedelijkheid vooral van jonge mensen'. Bovendien bevorderden ze de landloperij en bedelarij 'vermits deze bedrijven niet anders worden uitgeoefend dan door personen, welke hoewel in staat op andere voegzame wijze in hun onderhoud te

voorzien, dezelve uit hun luiheid bij de hand nemen en zich daardoor voor de opzending naar de koloniën van weldadigheid vrijwaren'. Hij gaf daarom in overweging de vertoningen in kwestie aan bedelarij gelijk te stellen en liedjeszangers naar de strafkoloniën in Drenthe te sturen.⁵¹

B & W begonnen hun advies met de constatering dat de drukker, uitventers en 'opzingers' van dit soort liedjes moeilijk konden worden vervolgd wegens smaad. Het wetboek van strafrecht bepaalde immers dat aan daden die bij een rechterlijk vonnis bewezen waren verklaard publiciteit mocht worden gegeven. Volgens B & W rechtvaardigde dat echter niet om de familie van de dader leed te berokkenen door de naam en woonplaats van de veroordeelde te noemen. Naar hun mening was dat niet verenigbaar met het doel waartoe criminele vonnissen publiek werden gemaakt. Op grond daarvan adviseerden zij de voorstellingen in kwestie en de verspreiding van het lied te laten verbieden door de plaatselijke politie.⁵²

De gouverneur was het helemaal eens met het advies van B & W, maar minister De Kock had er ernstige bedenkingen tegen. Het bij de stukken gevoegde liedje was weliswaar onsmakelijk maar bevatte niets onzedelijks en de daarin genoemde delicten waren wettig bewezen. De Kock ging te rade bij zijn collega van Justitie, Van Maanen, die het evenmin gerechtvaardigd vond om van regeringswege op te treden. Hij gaf toe dat dergelijke liederen 'hoogstsmertelijk' voor de familie waren, maar zag er ook iets positiefs in 'wjl zulks van eenen zedelijken kant beschouwd nu of dan welligt nuttigheid hebben kan, door eenen welverdienden afkeer voor groote misdaden bij de smalle gemeente te verwekken'. Hierin

50 Nationaal Archief, BiZa (= Binnenlandse Zaken 1813-1864) inv. nr. 2439, 1-8-1837. 51 Archief Eemland, Politiearchief inv. nr. 4/2615, missive aan B & W

21-8-1837. 52 Archief Eemland, Gemeentebestuur Amersfoort 1811-1945, inv. nr. 310/619, missive aan gouverneur Utrecht 22-8-1837.

stond Van Maanen niet alleen. Over het algemeen genomen zijn liedjeszangers door de overheid getolereerd zolang zij de heersende moraal uitdroegen.⁵³ Volgens Van Maanen was in alle gemeenten voor dit soort vertoningen toestemming van het plaatselijk bestuur of de politie nodig.⁵⁴ De rekestrant zou zich dus tot de plaatselijke besturen kunnen wenden met het verzoek aan zangers van het moordlied de vereiste toestemming te onthouden. Dit was ook de strekking van de beschikking op het door Jacobus van Ootmarsum ingediende verzoekschrift.⁵⁵ Hij moest het verder zelf uitzoeken.

Familie onbekend

In het overvolle tuchthuis te Leeuwarden, waar Van Ootmarsum de laatste vijfentwintig jaar van zijn leven doorbracht, waren de leefomstandigheden nog erbarmelijker dan in de andere Nederlandse

gevangenissen. Omstreeks 1840 lag het sterftecijfer aldaar bijna vier keer zo hoog als dat onder de totale Nederlandse bevolking van vijf jaar en ouder. Verreweg de meeste langgestraften verlieten het tuchthuis in een lijkist.⁵⁶

Om halftwee in de nacht van 23 op 24 augustus 1841 kwam het einde dat Van Ootmarsum uit zijn hel op aarde verlost. Zijn naasten hadden al veel eerder afscheid van hem genomen. Volgens de twee cipiers die Van Ootmarsums overlijden aangaven bij de burgerlijke stand in Leeuwarden was 'desselfs familie onbekend'.⁵⁷ Hopelijk heeft het bijbelboek dat zijn angsten voedde, hem in zijn laatste uren troost geboden: 'En God zal alle tranen van hunne ogen afwissen, en de dood zal niet meer zijn, noch rouw noch gekrijt, noch moeite zal meer zijn; want de eerste dingen zijn weggegaan' (Openb. 21:4).

53 Martin, p. 445. 54 Over de bepalingen inzake vergunningen voor straatzangers in het Algemeen Politie Reglement van Amsterdam uit 1835 en 1875 zie Martin, p. 434. 55 Nationaal Archief, BiZa inv. nr. 2442, 14-9-1837/21 en 22-9-1837/111; inv. nr. 2944, 17-10-1837/11. 56 Herman Franke, *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland*. Utrecht, 1990, p. 77-80, 90-92. 57 Tresoar, Burgerlijke Stand Leeuwar-

den, overlijdensakte 25-8-1841 nr. 439. Op 12 november 1841 stelde de commandant van het tuchthuis B & W van Amersfoort in kennis van het overlijden (Tresoar, Archieven gevangeniswezen, inv. nr. 965, register van uitgaande brieven). Het werd ook geregistreerd bij de burgerlijke stand in Amersfoort (overlijdensakten 1841, supplement nr. 4 na akte nr. 362).

BIJLAGE

Afscheidsbrief van Lukas Kier van Ootmarsum aan zijn vrouw en drie van zijn kinderen

Amersfoort
gezegd 18 Julij 1835

Aan Mijne Geliefde Vrouw Cornelia Henriëta benevens aan mijne kinderen Matje Adriana, Jacobus Lambertus & Lucas Cornelius.

Geliefden!

Thans is het mij ontwijfelbaar zeker dat wij allen, Oud en Jong, en niet alleen wij, maar alle nog levenden verdoemd zijn; en wel voor zoó verre den aardbodem betreffende als waar Turk en Paus invloed gehad hebben. Zodat hier onder begrepen is – Europa en denkelijk de laatst aan hetzelfde behoord hebbende Buitenlandsche bezittingen van Oost & West – Amerika – een deel van Asia – en een groot deel van Afrika. Want:

Het Beest (afb. 1) en de Valsche Propheet, (200 heet het in den Bijbel Openb. 19 vs. 20) deze twee, werden levendig geworpen in den Poel des Vuurs die met sulfer brand. Het overige hiertoe betrekking hebbende vindt men ook Openb. 20 vs. 10 tot aan het einde des hoofddeels; alwaar men bijzonder te letten en te drukken heeft, met betrekking tot de plaats gehad hebbende grote maar onzalige – en het einde aanwijzende gebeurtenis op dat eene of laatste 15^e vers van dit zelfde 20^e hoofddeel.

Dit is geschied bij eene omwenteling der Aarde; welke omwenteling aan eene andere rigting der starren of zoogenaamde hemeltekens te zien is, en door mij is waargenomen nadat ik laatst naar Amsterdam ben geweest.

In de voorzomer van 1834 is, onder aardbevingen en den verschrikkelijksten donder en bliksem, de gansche natuurstad waarin Menschen en Dieren leefden en boomenplant zijn groei ontleende, verbroken, door hitte verbrand, en gedood.

Na welke Natuur en nadat onze Aarde bij der zelve wending in den Put

des Afgronds was geworpen, zich sedert eene valsche Natuur vertoond welke Openb. 13 vs. 11-15 beschreeven en het beeld des Beestes genoemd wordt. En, welke valsche Natuur allerwaarschijnlijkst door de brandende elementen welke uit de Aarde of brandende bergen opstijgen en het zij door de Zon het zij door andere lichtende bollen verteerd wordende, veroorzaakt wordt, getekend wordende Openb. 17 vs. 8.

Deze valsche Natuur, het beeld des Beestes, maakte in 1834 (bij het storten onzer Aarde in den put des Afgronds) dat het aan alle kleine en grote, en rijke en arme, en vrije en dienstknechten een merkteken geve aan hare regterhand ofte aan hare voorhoofden; (aangeduid Openb. 14 vs. 9 & 10 in verband met Openb. 13 vs. 16) en heeft de menschen gedood, gelijk ook wij allen nu kunnen gezegd worden gedood te zijn; terwijl alleen nog slegts vermorseling ter gehele vernietiging overblijft. Tot zo lang hebben zij geen rust dag en nacht en worden wij gepijnigd. (Zie hier over Openb. 20 vs. 10.)

In het laatst van Maart 1834 heb ik het voorschreven merkteken aan het voorhoofd ontvangen en, na allerlei onrust ondergaan te hebben, in Augustus volgende is mijn lichaam gedood, het gebeente versmolten en heeft mij eene gesteldheid gegeven of ligchaam gelaten, nog beneden de dieren des velds; terwijl ik, spijzen gebruikende, bij loosheid in de mond en veelal walging tegen de spijs gevoelend door dezelve van binnen gepijnigd worde.

Gij allen mijne Geliefden! (Ik weet dit zeker) gij allen hebt in de voorzomer van 1834, bij onderscheiden gelegenheden het voorschreven merkteken ontvangen, en de zelfde verandering ondergaan.

Vrouw! Kinderen! Bij al de liefde welke ik tot U allen gehad heb, en nu nog slegts uit hoofde dier verandering mijnes ligchaams, door weenen kan aan den dag leggen; – Bij al de liefde welke ik als waar mensch in den Tijd, zo lang het heden genaamd werd, tot U allen gehad heb, en op goede gronden, zo van Openbaring als ondervinding sedert Maart 1834 en ook vroeger, bezweer ik het U – dat het einde

der wereld, de verwoesting der oude geschapen Natuur heeft plaats gehad en de Aarde verder verwoesten zal, ook door alle gevolgen. – Bezweer ik het U – dat met de omwenteling der Aarde (1834 voorgevallen) het laatste Gerigt heeft plaats gehad (ik heb dat duidelijk ondervonden) en dat nu een oordeel aanwezig is 't welk niemand zal verschonen maar allen dooden; niet doen sterven maar dooden. Zie Openb. 11 vs. 7 & 8 en Openb. 20 vs. 14.

Voor het minst kunnen wij bij voortdurend in alle eeuwigheid niet dan eeuwige onrust hebben dag en nacht, want dit kunt ge ook lezen Openb. 20 vs. 10.

De Duivel dus is thans regeerder en niet meer Godes weldadig en in alles voorzienig bestuur zo als dit ook in 't algemeen, ten goede van alle menschen vroeger plaats had. Ik heb sedert Maart 1834 ook geen rust noch genoeg gehad: des nachts gekweld door akelige en spotachtige dromen en des daags bij ieder wisselend woord spreken; terwijl er geen ander vooruitzicht is dan vernietiging of vermorseling onzer verzenen. Want wij nu ook leven in De Twede Dood of verdoemenis welke genoemd wordt Openb. 20 vs. 14. Ik herhaal het. Ik bezweer het U op goede gronden dat alles wat ik U schrijf, althans wat de hoofdzaak, dat is wat onzer verdoemenis aangaat, waar is.

Ik schrijf een en ander voor U allen op 't papier (en bewaar dit schrijven wel) opdat ge weten zoudt in welke toestand de nu zoogenaamde menschen in 't algemeen, en ieder voor zich, op Aarde verkeren, en opdat het U tot rigtsnoer kan verstrekken als het U te bang valt. En ik geloof zelfs dat Jezus zelve ter onderrigting en waarschuwing liet schrijven hetgeen men vindt Openb. 22 vs. 18, want het 19 vs. van dit hoofdstuk komt in onzen toestand niet in aanmerking.

Bewaar dit schrijven wel; want niemand zal U getrouwer de waarheid schrijven dan uwen man en vader en weinige zullen dit, bij gebrek aan opmerking, in 1834 en vroeger, en bij de nachtelijke duisternis waarin de tegenwoordige aardbewoners, door de

overgifte van allen aan den Satan, verzonken liggen.

Bewaar dit schrijven tot aan uw en dood of tot dat ge uw leven eindigd. Al mogt het U ook tegenstaan. Ik waarschuw u echter nogthans, bewaar het en laat het U door niemand ontnemen, noch door iemand U ontrooven.

Iets met kalmte of bedaard oordeel en overeenkomstig de ware gesteldheid te bespreken dit is reeds verborgen; want de Hel heerscht, de Dood is algemeen en de afkerigheid aan vernietiging welke ieder eigen is, gelijk met de beroving der eigenschappen onzer Ziele of voormalige Natuur, maken dit onmogelijk.

Hierom schrijf ik U, sprekende het ook niet kunnende overdenken. En dit schrijven heb ik moeilijk en niet dan na herhaald stellen op 't papier kunnen brengen.

Ik heb dit sedert het begin 1834, uit getrouwheid aan vleesch en bloed, het tot nu toe afgewagt en alles doorgestaan; maar ik kan nu niet langer leven; want werken kan ik niet met vrucht van onderhoud voor mij zelve, veel min voor mijn gezin, 't welk vroeger mijn lust was. Van 't eten heb ik geen lust - slapen kan ik niet want eigenlijk slapen doet men niet meer, men ligt slegts in zwijmeling door een gevulde buik en wordt hierbij gekweld door helsche dromen.

Ik ben dus, want onzen worm sterft niet en het vuur wordt niet uitgebluscht, genoodzaakt een einde eraan te maken.

God heeft het einde der wereld bepaald en gewilt, en Jezus heeft ons door zijnen engel laten onderrigten en waarschuwen Openb. 22 vs. 18, maar geloof dat ik, zo ver mijn reeds te niet gedane ligchaam nog beseffen en gevoelen kan, ik niet dan met weedom over ons aller Lot en weenende, afscheid van U neeme.

Genacht lieve vrouw en geliefde kinderen! Genacht, voor eeuwig genacht.

Uwen Man en Vleeschelijke Vader
L.K. van Ootmarsum

P.S. Gaat op mij en op u zelve af, en stoort U niet aan 't geen anderen U zeggen of raden, want de geest van 't Beeld des Beestes is; dat zij het Beest (de Oude

Natuur) een beeld zouden maken. Want dit getuigd hij die de magr had de 7 zegelen ook van binnen te openen en in 1834 op de wolken of met dezelve zich heeft laten zien.

N.B. Nog kunt ge de gesteldheid waarin wij ons thans (in de Hel, op Aard aanwezig) bevinden, omschreven vinden Jezaja 66 vs. 24; terwijl den aard der plage waarin wij werkelijk deelen (kennelijk ook de dagelijksche ondervinding) te lezen is Zacharia 14 vs. 12 & 13. Houdt hierbij in het oog: dat (volgens de Schrift) ons halfgrond der Aarde bestaat uit 16.000 Stadiën dat de nieuwe Aarde en Hemel uit 12.000 Stadiën⁵⁸

Hier breekt de tekst onderaan de bladzijde af. Op de tegenover liggende bladzijde volgt nog een derde postscriptum.

N.B. Zorgt vooral dat eer gij in het graf gelegd wordt uwe gedachten niet meer kunnen blijven werken: want de lichamen verteeren niet meer in stof, nadat die door de brandende lava zijn

gezet; ook niet in het water, want het water zelf bestaat thans uit lava.

Bij de brief is later een briefje met de volgende tekst ingesloten:

Lieve Vrouw en Kinderen!
Denkt er aan dat uw worm of zenuwen spiergestel niet sterft of gij moet gedood worden; anders blijft gij eeuwig denken. Want het graf doet niet meer rotten, omdat de Aarde verbrand is.

Uw man en Vader
L.K.v.O.

Lieve Ko en Lucas bewaar dit briefje en denkt er aan.

Bron

Noord-Hollands Archief, Hof van Assisen inv. nr. 543/2878.

58 Vergelijk Openb. 21:16, waar het hemelse Jeruzalem wordt opgemeten (12.000 x 12.000 stadiën).

